

Wprowadzenie

Rzeczywistość społeczna charakteryzująca się permanentnymi zmianami, rodząca szereg ambiwalencji i wieloznaczności, z wpisaną w nią niepewnością i koniecznością ciągłego podejmowania ryzyka, stawia człowieka wobec szeregu wyzwań życiowych i zawodowych (por. np. Bauman 2006a, 2007a, 2007b; Beck 2002; Giddens 2007; Melosik 2004; Piorunek 2006, 2008a, 2008b, 2010). Odmieniony, po 1989 roku, rynek pracy wymusza całe spektrum przedsięwzięć, mających na celu wpasowanie się jednostek w jego nowe oblicze, czego konsekwencją jest zwiększenie mobilności i elastyczności oraz otwartości na zmiany, co wiąże się także ze zróżnicowaniem wzorów przebiegu życia zawodowego (por. np. Hajduk 1996, 2001; Piorunek 2006, 2008a, 2008b; Przyszczykowski 1999; Solarczyk-Ambrozik 2003, 2004). Uniwersalne formy drogi zawodowej kraju stabilnej gospodarki nowoczesnej – kraju sprzed etapu transformacji ustrojowej – zostały zamienione na całe spektrum szans i możliwości, obaw i ryzyka zawodowego. Wspomniane przemiany przynoszą destabilizację biegu życia zawodowego, potęgują poczucie rozczarowania, przyczyniają się do zachwiania poczucia własnej wartości. W warunkach ograniczonego dostępu do pracy Polacy są zmuszeni do redefiniowania pojęcia kariery. „Tradycyjne wyznaczniki statusu związane z pracą zawodową stopniowo zanikają, co prowadzi do poszukiwania ich zastępczych form oraz innych wzorów karier. Biografie zawodowe coraz wyraźniej definiowane bywają, także w wymiarze jednostkowych doświadczeń, przez procesy globalizacyjne” (Piorunek 2010, s. 44).

Istotnych przekształceń, w omawianym zakresie, dostarczają także kolejne lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej (Bera 2008; Ilski 2010; Janukowicz 2009; Kwiatkowski 2005, 2008; Plewko 2010; i inni). Dzień 1 maja 2004 roku stał się przełomową datą oznaczającą zniesienie wielu barier i granic, zarówno w dosłownym, jak i przenośnym znaczeniu tych słów. Obecnie Polacy mogą wyjeżdżać za granicę do innych państw tworzących strukturę Unii Europejskiej i tam podejmować legalne, transnarodowe zatrudnienie. Przepustką do zintegrowanej Europy jest dziś ważny dokument tożsamości, wizy

i pozwolenia na pracę stają się atrybutami przeszłości. Polskie członkostwo w strukturach zjednoczonej Europy spowodowało, iż występujące od zarania dziejów ruchy migracyjne, których celem było znalezienie miejsc gdzie można by się osiedlić i wyżywić, dziś charakteryzują się nową jakością (Głąbicka 2005; Korczyńska 2003; i inni). Procesy migracyjne ewoluowały wraz z powstawaniem i rozwojem państwowości, przybierając coraz to nowe oblicze, by w XXI wieku, w „zglobalizowanym świecie ludzkich wędrówek” (Okólski 2009, s. 13*), stać się migracjami płynnymi, zawieszonymi (Jończy 2007) charakteryzującymi się masowością, „superróżnorodnością”, „plastycznością” i „trwałą tymczasowością” (Okólski 2009, s. 13).

Urzeczywistnienie zasady swobodnego przepływu pracowników w momencie włączenia Polski w struktury Unii Europejskiej zmienia ponadto charakter migracji – od dominującego w latach 80. wychodźstwa politycznego, po poakcesyjne migracje – często typowo zarobkowe. Konsekwencją europejskiej integracji jest także skala zjawiska, jego masowość i powszechność, zarówno w perspektywie lokalnej, jak i globalnej. Trudno dziś bowiem szukać rodzin, których członkowie lub najbliżsi znajomi nie stali się „aktorami” na europejskiej migracyjnej scenie (Boski 2010a,b; Okólski 2009).

Wobec powszechności emigracyjnych i imigracyjnych procesów zagadnienie to nie traci na aktualności i wymaga permanentnego dookreślenia i interpretowania, zwłaszcza w odniesieniu do mnogości i wieloaspektowości zjawisk składających się na problemy migracji poakcesyjnej. Jest ona fenomenem nowym, często nie dającym się klasyfikować i definiować na podstawie teorii czy typologii będących deskrypcją tradycyjnych ruchów migracyjnych.

Międzynarodowe wędrówki stają się punktem zainteresowań przedstawicieli wielu dziedzin nauki, np. pedagogiki, socjologii, psychologii, historii, ekonomii, polityki społecznej, geografii, statystyki oraz politologii. Każda z naukowych dyscyplin przyjmuje właściwe jej przesłanki teoretyczne, co powoduje, iż powstają różne definicje i typologie migracji. Wielopłaszczyznowość procesów migracyjnych dotyczy także Polski (Kawczyńska-Butrym 2009; Korczyńska 2003; Niedźwiedzki 2010; i inni).

W ubiegłych latach, jak szacuje Kłos (2006**), z kraju wyjechało blisko 1,5 miliona osób, głównie ludzi młodych. Sytuacja ta spowodowała ożywioną dyskusję dotyczącą nowej fali migracji, „która przyjmując odpowiedzialność za własny rozwój, szuka dla siebie poza granicami kraju szans życiowych i możliwości realizacji aspiracji” (Bera 2008, s. 84-85), a „płynna” czy też

* *Współczesne migracje. Dylematy Europy i Polski*. Ośrodek Badań nad Migracjami, (red.) Duszczyk, Lusińska, Uniwersytet Warszawski, Publikacja z okazji 15-lecia Ośrodka Badań nad Migracjami UW. Warszawa 2009. Publikacja dostępna na : <http://www.migracje.uw.edu.pl/publ/893/>.

** Ibidem.

„niepokojąca współczesność” staje się perspektywą, w obliczu której młodzi Polacy zastanawiają się nad kształtem swojej biografii oraz tożsamości (Bauman 2000, 2005, 2006, 2007, 2011).

Współczesne trendy migracyjne, ich skala oraz skutki są szeroko dyskutowane przez opinię publiczną, opiniotwórcze czasopisma oraz naukowców. Wielokrotnie podejmowano już próby eksploracji oraz eksplikacji omawianego zjawiska, jednakże dotychczasowe badania mają w znacznej mierze demograficzny charakter (Okólski 2002; Duszczyk 2004; Kaczmarczyk i Okólski 2005; Kaczmarczyk 2005; Iglicka 2009), niewielka ich część zgłębia aspekty natury pedagogicznej (Bera 2008), czy socjologicznej (Kolarska-Bobińska 2007; Wierzbicka 2004;) oraz związanej z rynkiem pracy (Bera 2010; Butrym 2010; Rumińska 2010; Zagórska 2010). Ponadto tylko nieliczne publikacje zawierają szersze spojrzenie na problem efektów migracji, lecz głównie w ujęciu makro i mezo. A. Rajkiewicz (1996) dociekał w swoich badaniach rezultatów współczesnych procesów migracji zewnętrznych w Polsce w układzie regionalnym (Rajkiewicz 1996), wskazując na profity z tytułu transferu środków pieniężnych pochodzących z pracy za granicą. M. Okólski, T. Frejka i K. Sword (1998) podjęli z kolei próbę zbadania skutków migracji dla społeczności lokalnych (Frejka, Okólski i Sword 1998).

W podejmowanych weryfikacjach fenomenu polskich migracji zagranicznych brakuje refleksji na temat doświadczeń biograficznych polskich emigrantów poakcesyjnych, ich subiektywnych ocen, opinii [na przykład na temat szeroko diskutowanego zatrudniania polskich (dobrze wykształconych) imigrantów na stanowiskach nie wymagających znaczących kwalifikacji], życiowych dylematów, które stają się ich udziałem na poszczególnych etapach podejmowania i realizacji decyzji o wyjeździe z kraju, ale także decyzji o powrocie do Polski. Brak tu rozważań na temat dynamiki migracyjnej sytuacji życiowej – jej oglądu dokonywanego w trzech perspektywach temporalnych, obejmujących: etap sprzed emigracji, okres pobytu na emigracji, etap związany z powrotem z emigracji zarobkowej do Polski.

Niniejszą pozycję ukierunkowano, w związku z powyższym, na badania dotyczące migracyjnej perspektywy podmiotu mikro. Ważkim zagadnieniem staje się poszukiwanie odpowiedzi na pytania dotyczące wielu aspektów migracyjnej biografii – od motywów skłaniających do emigracji zarobkowej, po te, decydujące o powrocie do kraju i pozostaniu w nim, poprzez całe spektrum kwestii związanych z funkcjonowaniem w kraju emigracji – problemów dotyczących wielu płaszczyzn emigracyjnego życia. Znaczenie emigracyjnych doświadczeń w biografiach respondentów to kolejny ważny aspekt niniejszej publikacji. Istotnym elementem projektu jest także ukazanie dylematów związanych z podjęciem decyzji o powrocie do kraju, wskazanie głównych

problemów readaptacji do polskich realiów życia i pracy, które towarzyszą reemigrantom.

Znaczącym aspektem niniejszej książki jest także wskazanie, iż zmiana miejsca życia i pracy, niezależnie czy w kategoriach temporalnych, czy permanentnych, staje się dużym wyzwaniem, rodząc wiele trudności. Te z kolei predysponują migrantów, by objąć ich pomocą (choć wielokrotnie, wobec cechującej ich zaradności życiowej, sami organizują sobie pomoc) wieloaspektowym wsparciem – zarówno formalnym, jak i nieformalnym. Rozważania te zyskują na aktualności, zwłaszcza w świetle powrotów wymuszonych ogólnosiwiatowym, zapoczątkowanym w 2008 roku – trwającym po dzień dzisiejszy, kryzysem gospodarczym. Proponowane ujęcie inspirować winno do namysłu nad jakością trajektorii migracyjnych biografii, wpisując się w nurt humanistycznego dyskursu nad temporalną wielowymiarowością życia człowieka, skazanego na permanentne szukanie swojego miejsca (do życia, pracy, wypełniania funkcji rodzinnych) w ciągle na nowo konstruowanej rzeczywistości globalnej.

Traktując temat szeroko, starano się ukazać obszerne spektrum biograficznych doświadczeń młodych polskich migrantów, zawartych w trzech perspektywach temporalnych. Zaprojektowane, prezentowane w proponowanej publikacji, badania miały charakter diagnostyczny. Ważkim dopełnieniem prowadzonych analiz było porównanie migracyjnych doświadczeń w trzech perspektywach temporalnych (okresie sprzed etapu migracji zarobkowej, pobytu na obczyźnie – etap emigracji zarobkowej oraz etapu związanego z powrotem do ojczyzny – migracja powrotna) związanych z pracą i satysfakcją z niej wynikającą, jakością życia – wyrażoną przez status materialny (ale także sposób spędzania czasu wolnego itp.) emigrantów, czy dolegliwościami i problemami towarzyszącymi polskim migrantom (wskazując aspekty potencjalnego wsparcia).

Z pedagogicznego punktu widzenia istotnym uczyniono zatem wytypowanie obszarów, w których w biografii osób z doświadczeniem emigracyjnym pojawia się zapotrzebowanie na pomoc i wsparcie społeczne. W ujęciu mikroekonomicznym ważkim zagadnieniem stało się pytanie o proporcję negatywnych i pozytywnych skutków wyjazdu, pytanie o rolę i znaczenie wyjazdu w życiu młodego emigranta. Perspektywa mikroekonomiczna została tutaj ograniczona do emigranta (decydującego się na wyjazd z kraju, podejmującego zatrudnienie imigranta i wracającego do kraju reemigranta/migranta powrotnego), w niektórych sytuacjach także jego gospodarstwa domowego.

Do badań nad migracyjną rzeczywistością społeczną posłużyła metoda sondażu diagnostycznego, w ramach którego wykorzystano autorską ankietę.

Uzupełnieniem badań o charakterze ilościowym stała się wywodząca się z metod hermeneutycznych – jakościowa analiza tekstów – którymi uczyniono internetowe fora (tworzone przez oraz dla emigrantów – zarówno tych, którzy jeszcze przebywają za granicą, jak i tych, którzy planują lub już wrócili do Polski) i blogi – zawierające fragmenty biografii emigrantów. Typową cechą dokumentów osobistych jest to, że są one niepowtarzalne, właściwe autorowi wypowiedzi, koncentrują się na wewnętrznych odczuciach i przeżyciach relacjonującego, odczuwanych w związku z opisywanymi wydarzeniami. Są subiektywne, nie ulegające wpływowi badacza (Żegnałek 2008). Zważywszy, iż pamięć ludzka ma wybiórczy charakter, a do tej odwoływał się respondent, odpowiadając na pytania tworzące kwestionariusz ankiety, analiza treściowa i formalna wspomnianych blogów dostarczyła informacji o zdarzeniach i sposobach ich percepcji, w momencie kiedy rzeczywiście miały one miejsce.

Przyjęta koncepcja publikacji powoduje, iż jej struktura składa się z trzech części. W pierwszej (rozdział I i II) zawarto teoretyczne konstrukty opisywanego zjawiska. Druga dotyczy polskiej specyfiki migracyjnej (rozdział III). Uzyskane drogą weryfikacji empirycznych wnioski i ich podsumowanie (rozdziały IV, V i VI) to z kolei trzecia część prezentowanej pracy

Pierwszy i drugi rozdział przybliżyć ma, oprócz charakterystycznych dla XXI wieku kwestii związanych z globalizacją, także stricte teoretyczny – terminologiczny aspekt migracji międzynarodowych. Świat doby globalizacji (oraz jego relacji wobec migracji międzynarodowych) został ukazany w kontekście społecznym, kulturowym i gospodarczym. Poruszono także kwestię transnarodowości w migracyjnym wymiarze. Zważywszy na fakt, iż przedmiotem zainteresowania niniejszej publikacji są migracje poakcesyjne, sporo miejsca poświęcono także regulacjom związanym z polityką rynku pracy w Unii Europejskiej. Dokonano następnie przeglądu i charakterystyki ruchów migracyjnych, a także teorii migracji i jej faz.

W kolejnej części rozważań (rozdział III) uwagę skoncentrowano na specyfice polskiej emigracji zagranicznej oraz migracji powrotnej, ukazując jej aspekt historyczny oraz dynamikę zmian. Całość wzbogacona została komentarzami płynącymi z najnowszych badań, które opisują trendy charakteryzujące współczesną poakcesyjną emigrację z Polski. Wybrane aspekty socjopedagogicznego dyskursu nad emigracją poakcesyjną uczyniono kolejnym elementem rozdziału. Zwrócono w nim uwagę na zjawisko deprecjacji kwalifikacji – ich marnotrawstwa (jednakże wbrew potocznym opiniom) w kontekście swoistej życiowej zaradności, będącej wyrazem determinacji mającej na celu poprawę losu jednostek, bez względu na charakter podjętego przez nie zatrudnienia. W tej części podjęto także rozważania na temat istoty, alarmistycznie opisywanego drenażu mózgów, w kontekście poakcesyjnej emigracji

i tego, czy stanowi on dla Polski i jej obywateli realne zagrożenie. Ponowoczesna migracyjna sieć wsparcia i jej nowa jakość w postaci blogosfery – jako „natchmiastowego panaceum na wszelkie migracyjne dolegliwości” – to kolejne z omówionych zagadnień. Na koniec rozważań teoretycznych pochyłono się nad kwestią i modelami polskich migracji powrotnych, ich konsekwencjami i wynikającymi z nich zagrożeniami.

W rozdziałach kolejnych (IV i V) – zaprezentowano natomiast społeczno-demograficzny profil poakcesyjnego migranta. Część ta obejmuje analizę głównych motywów wyjazdu i powrotu, dynamikę biograficznych doświadczeń polskich migrantów, z uwzględnieniem takich aspektów ludzkiej biografii jak:

- doświadczenia zawodowe;
- struktura oraz funkcjonowanie rodzin migracyjnych (z perspektywy emigranta);
- struktura racji działania dotycząca różnych aspektów decyzyjnych w biografii migrantów;
- asocjacje towarzyszące Polakom powracającym z emigracji zarobkowej;
- trudności adaptacyjne podczas emigracji i po powrocie z niej;
- struktura sieci społecznego wsparcia i pomocy społecznej w trzech perspektywach czasowych, w których funkcjonowali i funkcjonują emigranci.

Ponadto istotnym elementem omawianej części jest ocena migracyjnych doświadczeń, dokonanych przez samych migrantów, będąca próbą bilansu migracyjnego epizodu i jego roli w życiu młodych reemigrantów.

Rozdział IV przedstawia wyniki, uzyskanych drogą empirycznych weryfikacji, badań. Ostatni, VI rozdział niniejszej pracy przybliża wnioski będące finalnym efektem badawczych dociekań.

*

Bezpośrednim impulsem do napisania niniejszej pracy stały się własne doświadczenie emigracyjne, a tym samym sposobność bezpośredniego obserwowania emigracyjnych realiów życia Polaków i konfrontowania ich z wszechobecnym stereotypem i potocznymi opiniami na temat omawianego zjawiska. Zrodzona w ten sposób ciekawość poznawcza stała się motywacją do napisania, w 2008 roku w Zakładzie Podstaw Wychowania i Opieki, pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Magdaleny Piorunek, pracy magisterskiej pod tytułem: *Planowanie przyszłości edukacyjno – zawodowej przez polską młodzież emigracyjną*. To zaś z kolei bezpośrednio wpłynęło na realizację niniejszego projektu badawczego, związanego ze zgłębianiem wiedzy na temat zawartości treściowej i dynamiki biograficznych doświadczeń migrantów powrotnych.

Książka *Poakcesyjne migracje zarobkowe. Kontekst teoretyczno-empiryczny. Wsparcie społeczne* jest publikacją rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Emigracja zarobkowa i powrót do kraju w doświadczeniach współczesnych Polaków*, napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Magdaleny Piorunek. Prezentowaną dysertację doktorską zrealizowano w ramach grantu promotorskiego NN 106 348 140 (kierownik grantu – prof. zw. dr hab. Magdalena Piorunek) przyznanego przez Narodowe Centrum Nauki w Krakowie w roku 2011.

Serdecznie dziękuję Pani promotor – profesor Magdalenie Piorunek za okazaną życzliwość, nieocenioną pomoc oraz cenne rady merytoryczne udzielone w trakcie realizacji niniejszej pracy.

Dziękuję recenzentom, Panu prof. zw. dr hab. Zbyszkowi Melosikowi oraz prof. zw. dr hab. Stefanowi Kwiatkowskiemu za wskazanie w recenzjach mocnych stron mojej pracy, jak i konstruktywną krytykę, która stanowi nieocenione źródło wskazówek w dalszej pracy badawczej i publikacyjnej.

Za okazywane nieustające wsparcie z głębi serca dziękuję także mężowi Mariuszowi, Rodzicom, Babci oraz mojej siostrze Agnieszce.